
Тимур Короткий, Наталія Хендель

«ВІЧНА КРИЗА» МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Nemo sapiens, nisi patiens¹

Одним із результатів анексії та окупації Криму, агресії РФ проти України, збройного конфлікту в Сирії, а раніше – агресії Росії проти Грузії, стало панування у сучасній суспільній думці скептичного ставлення до міжнародного права. Безумовно, й інші події, які відбувалися упродовж останніх 20-ти років, давали підстави для такого сприйняття міжнародного права. Однак одіозність і глобальність поведінки одного з членів РБ ООН, його ігнорування основних принципів міжнародного права призвели до геополітичних загроз і викликів, що в котрий раз поставили на грань руйнування систему міжнародної безпеки, яка була створена після Другої світової війни. Саме це сьогодні дає підстави для сумніву в чинності міжнародно-правових механізмів, які можна виразити панічною формою «міжнародне право перебуває у кризі».

Зокрема, якщо для звичайного рівня міжнародної правосвідомості таке сприйняття міжнародного права в період геополітичних катаклізмів можна пояснити, то аналогічне розуміння міжнародного права експертним товариством, носіями професійної міжнародної правосвідомості є небезпечним. Покладати всю провину на міжнародне право за недосконалість і неефективність міжнародних відносин – означає ігнорувати його природу й сутність, нівелювати його регулятивну функцію, взаємозв'язок з міжнародними відносинами. Таке трактування міжнародного права, його значення і ролі в регулюванні міжнародних відносин призводить до неправильного визначення завдань і можливостей, що неприпустимо за необхідності максимального використання міжнародно-правових інструментів в умовах кризових явищ у міжнародних відносинах, і як вбачається, кардинальної перебудови геополітичної конфігурації сучасного світу.

¹ Ніхто не мудрий, якщо не терпеливий (лат.).

1. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО В ЕПОХУ КРИЗИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: КРИЗА ЯВИЩА ЧИ КРИЗА СПРИЙНЯТТЯ

Ще у порівняно благополучне перше десятиліття ХХІ ст. з вуст політиків та правознавців неодноразово доводилось чути думку про кризу міжнародного права, про абсолютну неефективність міжнародного права, що межує з фактичним запереченням його правового характеру. Таке трактування міжнародного права, багато в чому поблажливе і зневажливе, притаманне не тільки фахівцям у галузі національного права, а й багатьом політологам¹, які обґрунтовують нігілістичний підхід² до самої можливості міжнародно-правового регулювання³.

Імовірно, що справжня криза світової системи безпеки, найяскравішим проявом і причиною якої, по суті, є агресія РФ проти України, – це переконливий доказ саме такого погляду про те, що міжнародне право **завжди** перебувало в кризі, і порушення його основоположних «десяти заповідей» одним з ключових міжнародних акторів⁴ – РФ – є наслідком неспроможності міжнародного права забезпечити регулювання міжнародних відносин. Зазначимо, що Президент РФ В. Путін заявив: «Хочу наголосити на ще одному важливому питанні, яке нікого з нас не може залишати байдужим – це події в Україні. Вони оголили повномасштабну кризу міжнародного права, базових норм Загальної декларації прав людини і Конвенції про запобігання геноциду та покарання за

¹ Політолог О. Князев у своєму недавньому інтерв'ю висловив думку про те, що нині «абсолютно відсутнє міжнародне право [...] працює тільки право сильного». Інтерв'ю А. Князева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zonakz.net/view-vozmozhnen-li-ehkспорт-cvetnoj-і-revoljucii-v-uzbekistan.html>

² Рогожин С. Л. Мифы права. Опыт парадоксального анализа международного публичного права / С. Л. Рогожин // Московский журнал междунар. права. – 2003. – № 3. – С. 21 (С. 16–33).

³ Про наявність нігілістичних концепцій зазначено в підручнику Міжнародне право. Основи теорії. (Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії : Учебник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; за ред. В. Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2002. – С. 50-51.

⁴ Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права : монографія / Задорожній О. В. ; Укр. асоціація міжнар. права, Ін-т міжнар. відосин Київ. нац. ун-ту. ім. Тараса Шевченка, каф. міжнар. права. – К., К.І.С., 2015. – 712 с. (Бібліотека каф. міжнародного права)

нього»¹. Цим він переклав джерело кризи і відповідальність з поведінки РФ, яка порушила норми міжнародного права, на саме міжнародне право. Цей факт є свідченням нікчемності підходу до пошуку причин протиправної поведінки одного із суб'єктів міжнародного права безпосередньо у праві.

Наголосимо, що тезу «криза міжнародного права» широко застосовують в інформаційній війні як оправдання власної поведінки і діяльності, яка порушує норми міжнародного права, нівелює його основні принципи. Зокрема, Голова Конституційного суду РФ В. Зорькін «з гіркотою» зазначає, що «дух Основних Принципів міжнародного права, сформульованих у Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. і Гельсінському заключному акті Наради з безпеки і співробітництва у Європі 1975 р. досі не забезпечений بقوة точних і послідовних нормативно-правових встановлень. Йдеться про такі основоположні принципи, як незастосування сили і погрози силою, невтручання у справи, які належать до внутрішньої компетенції держав, територіальна цілісність держав, рівноправність і самовизначення народів, вирішення міжнародних спорів мирними засобами, повага прав людини та основних свобод. Їхне порушення підриває міжнародну правову систему»². Проте саме РФ грубо і безцеремонно порушила десять основних принципів міжнародного права унаслідок окупації й анексії Криму та агресії проти України³.

¹ Путин: события на Украине обнажили кризис международного права. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/politics/20141014/1028251456.html#14530242116464&message=resize&relto=logon&action=removeClass&value=registration>

² Зорькин В. Кризис международного права: современный контекст / В. Зорькин // «Российская газета». – Федеральный выпуск № 6408 (136). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/06/19/zorkin-poln.html>

³ Це обґрунтовано в працях значної кількості юристів-міжнародників, зокрема монографіях професора О. В. Задорожного (Задорожний О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія / О. В. Задорожний; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, каф. міжнар. права. – К. : К.І.С., 2015. – 712 с.; Задорожний О. В. Анексія Криму – міжнародний злочин: монографія / О. В. Задорожний; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. – К. : К.І.С., 2015. – 678 с.), в колективній монографії «Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право» (Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. – К. : К.І.С., 2014. – 1016 с.), М. В. Буроменського (Буроменський М. : Війна Росії проти України переростає у нову світову війну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidan.org.ua/2014/12/prof-m-buromenskiy-vijna-rosiji-proty->

Дійсно, можна погодитися з професором Р. Мюллерсоном, що за сучасних умов «...міжнародне право і мораль здебільшого використовують як прикриття у геополітичній боротьбі»¹. Наголосимо, що в період холодної війни, між світовими війнами та на початку Першої світової війни міжнародне право широко і регулярно використовували з цією метою. Проте сьогодні, в епоху інформаційних воєн ХХІ ст., значно збільшилось застосування міжнародного права як засобу **пропаганди**², що найяскравіше відображено в інформаційній війні Російської Федерації проти України³. З огляду на це, у контексті сьогоднішніх геополітичних конфліктів, як стверджує Р. Мюллерсон, через таке легковажне ставлення до міжнародного права (закон, як ми його інтерпретуємо, ми завжди маємо рацію, тому те, що ми робимо, не має нічого спільного з тим, що робите ви, тощо) юридичні аргументи не мають великої ваги. У ліпшому (або гіршому) випадку вони дають словесні боеприпаси до тривалої інформаційної війни, де першою жертвою, як завжди, була правда⁴.

ukrajiny-pererostaje-u-novu-svitovu-vijnu/), А. О. Кориневича (Кориневич А. О. Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України / А. О. Кориневич. – Одеса : Фенікс, 2015. – 78 с.), О. І. Мельничук, К. О. Савчука (Мельничук О. І. Перспективи захисту інтересів України в Міжнародному Суді ООН у зв'язку з агресією з боку Російської Федерації / О. І. Мельничук, К. О. Савчук // Часопис Київ. ун-ту права, 2014/4. – С. 281-285), Т. Д. Гранта (Grant T. D. Annexation of Crimea / T. D. Grant // The American Journal of International Law, Vol. 109. – № 1 (January 2015). – P. 68-95), К. Ламонт (Lamont C. Some Legal Aspects of the Illegal Annexation of Crimea [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://media.aff.a.se/2014/06/A-Rude-Awakening-FOI-2014-06-pdf#page=67>); Е. Мілано (Milano E. The non-recognition of Russia's annexation of Crimea: three different legal approaches and one unanswered question [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.qil-qdi.org/wp-content/uploads/2014/05/CRIMEA_Enrico-Milano_FINAL.pdf).

¹ Müllerson R. Ukraine: Victim of Geopolitics / R. Müllerson // Chinese Journal of International Law, 2014. – № 13. – P. 1.

² На жаль, багато юристів-міжнародників також приєдналися до пропагандистської кампанії на основі міжнародного права. Див.: Задорожний А. В. Российская доктрина международного права после аннексии Крыма: монографія / А. В. Задорожний ; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. – К. : К.І.С., 2015. – 188 с.

³ Коваль Д. О. Інформаційна війна Російської Федерації проти України: оцінка міжнародного співтовариства / Д. О. Коваль, Т. Р. Короткий // Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. – К. : К.І.С., 2014. – С. 875-883.

⁴ Müllerson R. Ukraine: Victim of Geopolitics / R. Müllerson // Chinese Journal of International Law, 2014. – № 13. – P. 5.

У минулому і нині держави шукають виправдання застосуванню сили саме в міжнародному праві. «Сьогодні Статут ООН легально зобов'язує держав-вовків, тобто тих, що володіє великою силою, оправдати використання зброї. Все це значною мірою стосується п'яти постійних членів Ради Безпеки, оскільки, крім суспільного осуду, проти них немає серйозних санкцій за порушення положень Статуту»^{1,2} І це заперечує тезу про його кризу – навіщо шукати виправдання дій у «кризовому» явищі?

Зазначимо, що посилення на кризу міжнародного права дає змогу нівелювати його обов'язкову юридичну силу, перекручувати приписи, заявляти про його недієвість, відсутність у держави міжнародно-правових зобов'язань і пропонувати кардинальні зміни. Саме це відбувається сьогодні зі сторони РФ.

Проте про кризу міжнародного права зазначали не лише останніми роками і не лише у зв'язку з агресією РФ проти України. Раніше теж простежувалися думки про «кризу» міжнародного права, кризу, як природний стан міжнародного права, і не лише сучасного. Відповідно до цього канадський учений Д. Джонстон зазначав: «Ніхто з нас, очевидно, не може пригадати часу, коли б міжнародне право не сприймали як таке,

¹ Кассезе А. Волк, который съел Грузию / А. Кассезе // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memo.ru/hr/hotpoints/caucas1/msg/2008/09/m158444.htm>

² Розвиваючи цю думку, А. Кассезе зазначив, що Росія наводила різні аргументи, щоб оправдати своє воєнне вторгнення у Грузію, де регіони Абхазія та Південна Осетія, які від'їждналися, тим не менше, перебувають під суверенітетом Грузії. Росія доводить, що метою цього вторгнення було: 1) зупинення грузинської агресії стосовно південних осетинів; 2) припинення етнічної чистки, геноциду і воєнних злочинів з боку Грузії; 3) захист російських громадян; 4) захист південних осетинів у рамках договору щодо підтримання миру, який підписали Борис Єльцин та Едуард Шеварднадзе в 1992 р.

Жодна з цих легальних підстав не витримує критики. Посилаючи свої війська в Південну Осетію, Грузія, без сумніву, зробила необачний політичний крок, однак вона не порушила жодного положення міжнародного права, якою б номінальною не була її суверенність. Також, на нашу думку, не було ні геноциду, ні етнічної чистки; якщо ж були вчинені воєнні злочини, то вони не оправдовують воєнного вторгнення. Крім того, південні осетини мають російське громадянство лише тому, що Росія в односторонньому порядку видала їм російські паспорти. Зазначимо, що договір 1992 р. дозволяє проводити тільки моніторинг внутрішньої напруги ситуації, а не широкомасштабне застосування воєнної сили.

Відповідно, як у казці Федре, «аргументи» Кремля безпідставні. Росія порушила Статут Статуту ООН, у якій закріплено, що державам-членам потрібно утримуватися у міжнародних відносинах від погрози чи застосування сили проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави.

що переживає «кризу»¹. Тобто виникає питання: чи упродовж існування міжнародного права (як у період свого розвитку і розквіту, так і в період згасання), воно завжди перебувало в кризі? Чи можливе перебування у «вічній» кризі соціального явища, яким є міжнародне право? Чи є криза іманентно притаманним міжнародному праву станом, чи це відображення суб'єктивізму і примітивного розуміння міжнародного права, яке «несе відповідальність» за всі «лиха» цивілізації і недосконалість міжнародних відносин? У яких випадках справді можна стверджувати про кризу міжнародного права і чи притаманна криза сучасному міжнародному праву? Якщо так, то в якій формі вона проявляється, що є її причиною? Якими об'єктивними критеріями можна оцінити наявність кризи в міжнародному праві?

У цій статті ми не зможемо дати повну відповідь на всі поставлені питання, оскільки це, на нашу думку, приводить до дискусії щодо ролі і значення міжнародного права як соціального явища в сучасному світопорядку.

2. ПОНЯТТЯ КРИЗИ СТОСОВНО СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ І ПРАВОВИХ ЯВИЩ

Розглянемо формально-догматичне поняття кризи, а також застосування цього поняття до міжнародного права. Є багато варіантів дефініцій «кризи»² відносно соціальних систем. У наше завдання не входить розгляд усіх, проаналізуємо лише деякі, які найбільше відображають суть явища.

Під кризою у соціальних науках розуміють гостру форму прояву соціальних протиріч, яка робить неможливим

¹ Цит.: Лукашук И. И. *Международное право. Общая часть* : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И. И. Лукашук; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – С. 50 (432 с.)

² Варто виокремити такі етапи еволюції концепції кризи: 1) з початку ХХ ст. до середини 1970-х рр. – формування концепції кризи як соціального явища (У. Томас, Ю. Хабермас); паралельний розвиток теорії лиха як напрям концепції кризи (Г. Принс, Л. Карр, Р. Кутакта ін.); 2) із середини 1970-х рр. до кінця ХХ ст. – обґрунтування поняття «кризове управління» у рамках теорії лиха (Р. Сталлінгс, Р. Дайнз і Е. Карантеллі); 3) з кінця ХХ ст. та донині – спроби створення інтегральної концепції кризи і кризового управління; зближення з іншими дисциплінами і підходами; поява нових парадигм (Е. Карантеллі, А. Бойн, Н. Андерсен, Б. Лучіні, Л. Пік, Д. Саттон, Б. Порфірев та ін.)

стабільний, стійкий розвиток суспільства або його важливих підсистем¹. Розглядаючи право загалом, і міжнародне право зокрема, як нормативні підсистеми соціальної системи (системи міжнародних відносин), зазначимо, що криза нормативної підсистеми наявна у випадку відсутності стабільності і стійкості саме в рамках цієї підсистеми – міжнародного права. Що стосується міжнародного права, то загалом після Другої світової війни – це **стабільна** міжнародно-правова система, яка має стійку тенденцію до вдосконалення та розвитку.

Криза системи настає, коли її параметри набувають критичного значення завдяки накопиченню змін або сильному зовнішньому впливу. При цьому ступінь організованості системи різко знижується, і ймовірність повернення до попереднього стабільного стану незначна². На наш погляд, першу тенденцію накопичення змін можна схарактеризувати через призму фрагментації міжнародного права. Але на думку деяких фахівців це нормальне становище міжнародно-правової системи, її внутрішня характеристика, яка дійсно відрізняє її від національних правових систем³. Тому розглядати кризу

¹ Грызунова Е.А. Концепции кризиса социальной системы: сравнительный анализ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vestnik.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/31688058.pdf>.

² Кузьмин С.А. Социальные системы: опыт структурного анализа. М.: Наука, 1996. – С. 140.

³ Поєдинок О. Р. Права біженців у контексті фрагментації міжнародного права: автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.11 / О. Р. Поєдинок ; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2010. – 20 с.; Гнатівський М. М. Фрагментація міжнародного права: проблема та можливі шляхи її вирішення / М. М. Гнатівський, О. Р. Поєдинок // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. Одеса, 2008. – Вип. 34. – С. 314-323; Гнатівський Н. Н. Гуманитарное право в международных судебных учреждениях: опасна ли институциональная фрагментация? / Н. Н. Гнатівський // Международное правосудие : научный правовой журнал. – 2012. – № 1 (2). – С. 78-87; Гнатівський М. М. Дискусія про фрагментацію міжнародного права у світлі міжнародного гуманітарного права / М. М. Гнатівський // Право і безпека. – 2012. – № 4. – С. 47-51; Плотников О. В. Фрагментація міжнародного права: методологічний аспект / О. В. Плотников // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 67. – С. 200-208; Плотников А. В. Эволюция доктринальных подходов к пониманию и оценке фрагментации международного права / А. В. Плотников // Российский юридический журнал. – 2013. – № 3. – С. 15-20; Буткевич О. В. Поводження з тваринами та їх захист в контексті міжнародного права / О. В. Буткевич // Український часопис міжнародного права: науково-практичний журнал, Спеціальний випуск «Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України», 2013. – С. 5-11; Короткий Т. Р. Проблеми фрагментації в сфері реалізації міжнародно-правових норм по охорані морської середовища / Т. Р. Короткий // Рос. юрид. журн. – № 4(91). – 2013. – С. 7-14; Сажинко Н. В. Влияние фрагментации международного права на эффективность международно-правового

міжнародного права через його фрагментування, на нашу думку, не коректно.

Що стосується «сильного зовнішнього впливу», то в цьому разі можна зазначити про негативний вплив на міжнародний правопорядок випадків його грубого порушення. Справді, такі випадки неодноразово простежувалися упродовж останніх 20-ти років. Зокрема, Ю. В. Чайковський зазначає, що «Бомбардування Сербії силами НАТО навесні 1999 р., вторгнення до Іраку, визнання незалежності Косово, аналогічна ситуація щодо Абхазії і Південної Осетії – ось неповний перелік подій, які дають підстави стверджувати про кризу міжнародного права та оцінки його цінності»¹. У першому випадку принаймні були порівняно вдалі спроби обґрунтувати дії на підставі принципів міжнародного права, зокрема, цінностей, які вони декларують. Проте хіба була пройдена точка неповернення, і міжнародно-правова система не поверталась до стабільного стану? Тому на нашу думку наведені приклади не обґрунтовують саме кризу міжнародного права в цілому. Але інша подія – світова війна, як буде показано нижче, є саме прикладами зовнішнього впливу на міжнародне право, та одночасно характеристика його неспроможності врегулювання міжнародних зносин.

На думку Є. Оспанова, кризовий стан правової системи полягає в утраті правом своєї регулятивної функції, тобто здатності виражати наявні соціальні інтереси і чинити вплив на несуспільні відносини². У будь-якому разі сучасне міжнародне право виражає спільні інтереси всього світового

сотрудничества государств в сфере здравоохранения / Н. В. Сажинко / Проблемы эффективности международного права: Материалы международной научно-практической конференции (м. Київ, 29 березня 2013 р.) / За заг. ред. к.ю.н., доц. В. Н. Кубальського. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013 – С. 102-106; Сажинко Н. В. Международное здравоохранительное право как проявление дифференциации и расширение сферы охвата международного права / Н. В. Сажинко // Рос. юрид. журнал. – 2013. – № 5 (92). – С. 13-20.

¹ Чайковський Ю. В. Проблема аксіологічної основи сучасного міжнародного права / Ю. В. Чайковський // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – Вип.63. – О.: Юридична література, 2012. – С. 252.

² Оспанов Е. А. Защита правовой системы в условиях кризиса: теоретический аспект / Е. А. Оспанов : дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук по специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве, 2014. – Екатеринбург. – С. 3-4.

співтовариства і впливає на міжнародні відносини. Стверджувати про зворотне – означає заперечувати регулятивну функцію міжнародного права, яка стосовно сучасного міжнародного права виражена найяскравіше за всі періоди його існування.

Як зазначає Є. Оспанов, циклічність у розвитку соціальних явищ зумовлює можливість дослідження моделі поведінки правових систем в умовах кризи, перехідного і стабільного станів¹. Зокрема, він визначає правову систему в умовах кризи як таку, що зазнає неминучих якісних і кількісних системних змін (як в цілому, так і в окремих її елементах), пов'язаних із загрозою втрати правом свого регулятивного значення під впливом дестабілізаційних чинників державного і суспільного життя, яке є підґрунтям для її подальшого реформування, модернізації та вдосконалення. Цій системі притаманні такі риси, як: 1) неможливість перебувати в попередньому стані у зв'язку із загрозою втрати правом (як базового елемента) свого регулятивного впливу; 2) зумовленість такого стану передусім зовнішніми чинниками; 3) наявність у правовій системі неминучих кількісних і якісних змін; 4) наявність заasad, спрямованих на вихід із кризового стану і подальше реформування, модернізацію та вдосконалення². На нашу думку, всі виділені автором риси й умови, які характеризують кризу правової системи, значною мірою відповідають кризовому стану міжнародно-правової системи після світових воєн, коли відбувалися якісні та кількісні зміни в міжнародному праві. Сьогоднішній стан – це швидше ситуація нестабільності, яка, однак, компенсується консерватизмом і стійкістю системи, без наближення до зони біфуркації. Криза – це природна фаза розвитку будь-якої системи, зона біфуркації, момент дезорганізації системи, проте, водночас криза – це чинник організації системи, її самоорганізації³.

¹ Там само. – С. 4.

² Оспанов Е. А. Защита правовой системы в условиях кризиса: теоретический аспект / Е. А. Оспанов : дис. на соискание ученой степени кканд. юрид. наук. по специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве, 2014. – Екатеринбург. – С. 10.

³ Протасенко И. Н. Кризис, общество и государство [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.anthropology.ru/ru/texts/protasenko/crisis_37.html

Дослідник Л. А. Мусаелян стверджує, що важливим аспектом кризи сучасної цивілізації є криза міжнародного права, яка виражена в його нездатності адекватно реагувати на сучасні виклики і забезпечувати стабільний світопорядок¹. Зазначена криза проявляється у трьох аспектах: криза традиційно застосовуваних засобів і методів вирішення проблем, які виникають, криза міжнародних інститутів, які регулюють міждержавні відносини та інші світові проблеми, а також криза шляху розвитку цивілізації². Однак зазначений підхід лише частково описує власне кризу міжнародного права: важливе не лише розуміння особливостей функціонування міжнародного права, а також його роль в урегулюванні міжнародних відносин. Усі аргументи Л. А. Мусаеляна стосуються радше міжнародних відносин, які характеризувати як глобальну «кризу» навіть у теперішній ситуації навряд чи доцільно. Без сумніву, засобами порятунку від кризи є рівновага політична, економічна, соціальна – цей баланс створює внутрішнє та зовнішнє середовище для функціонування усіх елементів системи міжнародних відносин, у тім числі й міжнародного права. Рівноваги в міжнародних відносинах досягають шляхом міжнародного співробітництва та координації з використанням наявних способів та інновацій.

На думку економістів, коли простежується явище «кризи» у будь-яких соціальних відносинах, важливим механізмом її подолання є відновлення балансу довіри, яка має системотворчу властивість через психологічні, правові, соціологічні інструментарії³. При цьому об'єктивність загострення ситуації поєднується із суб'єктивними чинниками, вираженими у «кризовій свідомості»⁴. На наш погляд,

¹ Мусаелян Л. А. Девальвация международного права. Статья первая: феноменология и доктринальные факторы возникновения правового нигилизма и двойных стандартов в международных отношениях / Л. А. Мусаелян // Вестник Пермского ун-та. Философия. Психология. Социология. – Вып. № 4 (20) / 2014. – С. 5.

² Там само.

³ Ключников И. К. Финансовые кризисы: теория, история и современность / И. К. Ключников. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – С. 10.

⁴ Грызунова Е. А. Концепции кризиса социальной системы: сравнительный анализ / Е. А. Грызунова : <http://www.vestnik.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/31688058.pdf>.

саме криза міжнародно-правової свідомості є «ахіллесовою п'ятою» сучасного міжнародного правопорядку. Існує думка про короткостроковість кризової пам'яті¹, що у собі містить передумови ренесансу міжнародного права. Підтвердження цієї гіпотези – сама історія міжнародного права, яка є доказом еволюційного розвитку після циклічної кризи / «турбулентності» міжнародних відносин.

3. ПРИЧИНИ «КРИЗИ» МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Найчастіше під причиною кризи міжнародного права розуміють докорінні глобальні перетворення у геополітичному середовищі під впливом зростання міжнародних правопорушень, що викликає стурбованість світової спільноти².

Іншою причиною кризи сучасного міжнародного права називають наростання невідповідності методології міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин і характеру міжнародних відносин, що пов'язано не тільки з порушенням норм міжнародного права, а й зі зміною самої функції, яку покликане виконувати міжнародне право в сучасному світі³. Зазначимо, що В. Зорькін наголошує на «складних системних перипетіях сучасного міжнародного права в умовах сучасної глобальної системної кризи – економічної, політичної, правової. Нинішній зміст міжнародного права і механізми його реалізації не встигають за вимогами часу, що не дає змоги своєчасно й адекватно реагувати на головні виклики і ризики, підтримувати стабільний і глобальний світопорядок та стійкий розвиток. У ньому накопичилось багато невирішених проблем і внутрішніх суперечок, які створюють широке і невизначене

¹ Ключников И. К. Финансовые кризисы: теория, история и современность / И. К. Ключников. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – С. 10.

² Геополитические противоречия в современном мире и международное право [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newtimes.az/ru/views/1179/>

³ Кризис международного права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravо.livejournal.com/1684394.html>

поле для взаємоконфліктних зацікавлених інтерпретацій»¹. Далі Голова Конституційного суду РФ конкретизує: «Це сто-сується.... колізій між Основоположними принципами ООН і проблемами визначення допустимої міри втручання у внутрішні справи суверенних держав, прерогатив і складу Ради Безпеки ООН, процедурних проблем з ухвалення рішення Радою Безпеки і Генеральною асамблеєю ООН та низка інших»². Він ігнорує, що сама суть основних принципів міжнародного права та механізм їхньої реалізації (як і правосуддя у демократичній державі) в умовах конкуруючих інтересів передбачає конкуренцію і змагальність, баланс і взаємодію³.

Дослідник Р. Домінго вважає, що «криза впливає із самої структури міжнародного права, ґрунтуючись на політичних концепціях, які морально застаріли, тобто: суверенітету, територіальності і національної держави»⁴. Таким чином, це два протилежні, взаємовиключні погляди на причини кризи міжнародного права.

На нашу думку, наявність кризи міжнародного права саме в період світових війн тільки підтверджує її загальне визначення як стану дезорганізації системи, зокрема, системи міжнародного права, та неможливість виконувати свої функції.

Якщо міжнародне право в якийсь момент перебуває у кризі, то логічно припустити наявність у нього докризового стану, тобто «золотої доби» міжнародного права. Як уже було зазначено на початку статті, звинувачення у «кризі» міжнародного права простежувались задовго до 2014 р., і ніхто не визначав періоду міжнародного права саме як самостійного

¹ Зорькин В. Кризис международного права: современный контекст / В. Зорькин // «Российская газета». – Федеральный выпуск № 6408 (136). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/06/19/zorkin-poln.html>

² Там само.

³ Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – С. 200–202; Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учеб. [для студ. юрид. фак. и вузов] / И. И. Лукашук ; Рос. акад. наук, Ин-т гос. и права, Акад. правовой ун-т. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – С. 296; Международное право = Völkerrecht : пер. с нем. / Вольфганг Граф Витцтум [и др.] ; пред., сост. В. Бергман ; науч. ред. и сост. указ. Т. Ф. Яковлева. – М. : Инфотропик Медиа, 2011. – Кн. 2. – С. 43.

⁴ Domingo R. The Crisis of International Law / R. Domingo // Vanderbilt Journal of Transnational Law. – Vol. 42. – 2009 – P. 1544 (P. 1543-1593.)

явища, коли воно не перебувало в кризі. Підхід, згідно з яким міжнародне право є у кризі тому, що воно менш ефективне, а точніше, інше ніж національне право, безпідставний – за такою логікою цивільне право перебуває у кризі порівняно з кримінальним і т.п. Тобто критерії ефективності в міжнародному праві свої, і стверджувати про кризові явища в ньому можна або в ретроспективі, або порівнюючи окремі галузі та інститути з використанням методології визначення ефективності саме міжнародно-правових явищ¹. Ми не можемо погодитися з тезою, що в ситуації гострої міжнародної кризи міжнародне право відходить на задній план, навпаки, воно стає тим останнім шансом, за яким йде хаос і беззаконня: *inter arma silent leges*². Однак і на випадок війни існують застосовні норми міжнародного права – міжнародного гуманітарного права, порушення яких призводить до міжнародно-правової і міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб.

Саме інституційні механізми пошуку вирішення кризи, які втілено в ті чи інші правові форми, є запорукою значущості міжнародного права. Його базові положення – це орієнтири пошуку рішень в установлених міжнародним правом межах правомірності.

4. ВІД СУБ'ЄКТИВНОГО ТА ОБ'ЄКТИВНОГО ДО РОЗУМІННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Аналізуючи наведену вище цитату Д. Джонстона: «Ніхто з нас, очевидно, не може пригадати часу, коли б міжнародне право не **сприймали як таке, що переживає «кризу»**»³ (виділено – Т.К., Н.Х.), наголосимо на смислових акцентах. На

¹ Короткий Т. Р. Проблемы эффективности международно-правового механизма охраны морской среды / Т. Р. Короткий // Актуальные проблемы современного международного права : материалы XI Ежегод. междунар. науч.-практ. конф., посв. памяти проф. И. П. Блищенко : в 2 ч., 12-13 апреля 2013 г., г. Москва ; отв. ред. А. Х. Абашидзе. – М. : РУДН, 2014. – С.473-478.

² Під час війни закони мовчать.

³ Цит.: Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И. И. Лукашук; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – С. 50 (432 с.)

нашу думку, тут ключове слово «сприймали», яке характеризує суб'єктивне сприйняття ефективності міжнародного права в урегулюванні міжнародних відносин. Справді, зазвичай, не спеціалісти з міжнародного права сприймають кризові явища в міжнародних відносинах як кризу міжнародного права. Проте і причини злочинності лежать за межею права. Сприйняття міжнародного права як неефективного і «кризового» свідчить про нерозуміння його особливостей і механізмів, низький рівень міжнародної правосвідомості, яка, на жаль притаманна не лише масовій, а й професійній міжнародній правосвідомості¹.

Ще один аспект суб'єктивного відображення кризового стану міжнародного права полягає у тому, що саме розуміють під «кризою міжнародного права» його апологети. Політики, зазвичай, не вкладають глибокого змісту, коли йдеться про кризу міжнародного права. Зокрема, В. Путін у наведеній вище цитаті пов'язує кризу міжнародного права з недотриманням Загальної декларації прав людини і Конвенції про запобігання геноциду та покарання за нього 1948 р. ... в Україні, що не лише не відповідає дійсності стосовно фактичних обставин, кваліфікації геноциду як міжнародного злочину, а й не зіставне з погляду обґрунтування кризи міжнародного права як такого. У більшості випадків посилення на кризу міжнародного права політиками є популізмом і викривленням реальності. Це один з частих випадків, коли «міжнародне право і мораль здебільшого використовують як прикриття у геополітичній боротьбі»².

Стосовно цього знаковою є стаття Голови Конституційного Суду РФ В. Зорькіна «Криза міжнародного права: сучасний контекст», присвячена саме глобальній політичній кризі, яка, на думку В. Зорькіна «...розпочалася не сьогодні і не на Україні. Я вважаю, що почалася вона з моменту розпаду СРСР і «бло-

¹ Короткий Т.Р. Поняття і особливості міжнародного правосвідомості / Т.Р. Короткий // Міжнародне право сучасного світу. Liber Amicorum к 75-літтю проф. В. Н. Денисова : монографія (авт. кол.) ; под ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. - К. ; О. : Фенікс, 2012. - С. 273-295.

² Müllerson R. Ukraine: Victim of Geopolitics / R. Müllerson // Chinese Journal of International Law, 2014. - № 13. - P. 1.

кової» біполярної світової системи з її двома міжнародними лідерами – СРСР і США», у якої, однак «...яскраво виражена та сторона, яка прямо і безпосередньо стосується і сфери внутрішньодержавного права, і сфери міжнародного права¹». Зокрема, В. Зорькін стверджує, що «після розпаду СРСР, який привів низку держав колишнього радянського блоку в табір протилежного, американського блоку, США почали відкрито претендувати на безумовну глобальну перевагу, яку розуміють як воєнно-політичну гегемонію. Саме тоді у світі почалися локальні і глобальні правові колізії, які порушували фундаментальні норми міжнародного права стосовно держав та їхніх громадян, сформульовані в статуті і конвенціях ООН, а також у підсумкових документах Гельсінської наради з безпеки і співробітництва у Європі»².

Для політиків обґрунтування кризи міжнародного права – це виправдання можливості не дотримуватись та ігнорувати міжнародне право, що значною мірою проявляється у діях РФ у Грузії, Україні, Сирії, як можливість нехтувати зобов'язаннями за Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р., що засвідчила постанова Конституційного суду РФ 14 липня 2015 р. про те, що рішення Європейського суду з прав людини можуть виконуватися на території РФ лише в тому випадку, якщо вони не суперечать Конституції РФ³. Наступні поправки до Федерального Закону РФ «Про Конституційний суд РФ», відповідно до якого «на запит федерального органу виконавчої влади, який наділений компетенцією із захисту інтересів РФ під час розгляду в міждержавному органі із захисту прав і свобод людини скарг, поданих проти РФ на основі міжнародного договору, Конституційний суд РФ вирішує питання про можливість виконання рішення міждержавного органу із захисту прав і свобод людини», що суперечить і ст. 15

¹ Зорькин В. Кризис международного права: современный контекст / В. Зорькин // «Российская газета». – Федеральный выпуск № 6408 (136). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/06/19/zorkin-poln.html>

² Там само.

³ 14 июля 2015 года Конституционный Суд РФ провозгласил Постановление по делу о применимости решений ЕСПЧ на территории РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ksrf.ru/ru/News/Pages/ViewItem.aspx?ParamId=3244>

Конституції РФ. Ігнорування міжнародних зобов'язань РФ у законодавчому порядку свідчить не про кризу міжнародного права, а про його порушення конкретною державою – РФ, причому порушення законодавчою, виконавчою і судовою владою, яка легітимізує невиконання прийнятих міжнародних зобов'язань у законодавчому порядку. З цього приводу точно висловились голова Московської Гельсінської групи Людмила Алексєєва: «Оцінюю цей факт як дуже сумний і небезпечний, тому що це є порушенням тих зобов'язань, які ми прийняли, вступаючи в Раду Європи»¹.

5. КРИЗА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА І КРИЗА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Кризу сучасного міжнародного права найчастіше отожднюють з неможливістю міжнародного права врегулювати кризові явища в міжнародних відносинах, що, на нашу думку, рівнозначно його повній неефективності. З огляду на це виникає питання про відповідність міжнародного права міжнародним відносинам і про потенційну можливість їх урегулювати.

Передусім зазначимо, що міжнародне право лише один, найефективніший, але не абсолютний, нормативний регулятор міжнародних відносин. Абсолютизація міжнародного права, його ефективності докорінно суперечить природі міжнародних відносин як таких, і природі самого міжнародного права, яке є результатом компромісу, узгодженої волі держав, що свідчить про уже наявні протиріччя. Як наголошує один з авторитетних і прогресивних російських спеціалістів міжнародного права С. Голубок: «Нема загальнолюдського парламенту, тому норми міжнародного права виникають по-різному, але в будь-якому разі відображають багатосторонній і юридично обов'язковий компроміс»².

¹ Путин разрешил не исполнять в России решения Европейского суда по правам человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gomel.today/rus/news/world-91/>

² Голубок С. Несколько слов о международном публичном праве. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.ru/blog/2016/1/12/neskolko_slov_o_mezhdunarodnom_publichnom_prave

Головна проблема нівелювання ролі міжнародного права, визначення його стану як «хронічної кризи» полягає в отождоженні міжнародного права з міжнародними відносинами. Спроба необґрунтовано покласти на нього всі гріхи недосконалої та архаїчної міжнародної системи, з одного боку, і нерозуміння відмінності міжнародного права від внутрішньодержавного, з іншого, є спробою оцінки міжнародного права з позицій і за критеріями внутрішньодержавного права¹, безсумнівно нормативно-правових явищ, що їх об'єднує, але які мають різну сутність і природу.

Більшість юристів визнають як аксіому існування **сучасного** міжнародного права, що виникло після Другої світової війни, яке уособлює новий період у розвитку міжнародного права. Однак за цей період світ пережив значну кількість глобальних і регіональних криз, перебував на порозі ядерної війни в період Карибської кризи, і при цьому міжнародне право досить ефективно виконувало свою роль регулятора міжнародних відносин **в межах, визначених цими міжнародними відносинами**. Вимагати від міжнародного права більшого – означає ігнорувати його договірну природу, його похідний характер від міжнародних відносин, ту особливість, яка принципово відрізняє міжнародне право від права внутрішньодержавного. При цьому, у другій половині ХХ ст. міжнародне право значною мірою еволюціонувало й отримало ефективніші механізми запобігання порушень, включаючи систему міжнародного правосуддя та міжнародної кримінальної юстиції². Важлива функція міжнародного права полягає в тому, що воно є індикатором неправомірної поведінки, що порушує засади міжнародного «гуртожитку» – і саме закріплення основоположних принципів міжнародного права,

¹ Оцінка міжнародного права, з його особливим механізмом створення та реалізації норм, порядком міжнародно-правової відповідальності *et sec*, порівняно з національним правом, насправді може призвести до поверхневого висновку про кризу міжнародного права; але це передбачає, що до кризи міжнародне право було іншим, що абсолютно не відповідає дійсності. Міжнародне право завжди відрізнялося від національного саме за цими параметрами, це його природний стан.

² Измайлова П. Р. Об индивидуальной уголовной ответственности должностных лиц государства за международные преступления / П. Р. Измайлова // Новые вызовы и международное право. М., 2010. – С. 219.

елементів міжнародних злочинів свідчить про його цивілізаційну цінність¹.

Однак, насправді, саме по собі міжнародне право не може запобігти виникненню кризи міжнародних відносин, як і не змогло перешкодити початку Першої та Другої світових воєн, багатьох збройних конфліктів протягом ХХ ст. Відповідальність за це несе міжнародне співтовариство, а не міжнародне право. Саме таку думку висловив юрист-міжнародник Р. Мюллерсон: «...Я все ще сподіваюся, що міжнародне право може відігравати роль, навіть якщо і скромну, у вирішенні конфліктів з геополітичними наслідками»².

А. Кассезе, характеризуючи причини зниження значення міжнародного права стосовно чинності фундаментального принципу заборони застосування сили і погрози застосування сили, засвідчує, що «хоч сильні світу цього де-факто пов'язані міжнародним правом щодо застосування сили, вони дотримуються негласної «угоди між негідниками» вести себе відповідно. Захід порушив цю угоду 1999 р. у Косово: сили НАТО спочатку атакували Косово і Белград, порушивши Статут ООН (хоч з морального погляду їхні дії були виправдані, оскільки потрібно було зупинити злодіяння); а потім Захід забезпечив і схвалив від'єднання Косово. У результаті цього небезпечного прецеденту Росія більше не відчуває себе зв'язаною цією негласною угодою»³.

6. КРИЗА ЧИ КРИЗОВЕ ЯВИЩЕ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ?

Насправді, міжнародне право як досить консервативна складова міжнародної нормативної системи менш схильна до

¹ Саме нині отримує нове значення і актуальність, наповнюється новим змістом поняття «міжнародне право цивілізованих націй», міжнародне права як об'єктивний критерій віднесення держав і націй до цивілізованих і нецивілізованих, варварських за своєю суттю і ментальністю.

² Müllerson R. Ukraine: Victim of Geopolitics / R. Müllerson // Chinese Journal of International Law, 2014. – № 13. – P. 2.

³ Антонио Кассезе. Волк, который съел Грузию. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memo.ru/hr/hotpoints/caucas1/msg/2008/09/m158444.htm>

змін, ніж регульована ним система міжнародних відносин,¹ і певною мірою відстає у своєму розвитку від цих змін.² У силу цього, а також інших обставин³ дійсно виникає спокуса говорити про **кризу** міжнародного права. Однак, на нашу думку, незважаючи на об'єктивно притаманні будь-якій нормативній системі недоліки регулювання, стверджувати про **кризу** міжнародного права як нормативно-правової системи немає підстав.

Безсумнівно, кризові явища можуть бути притаманні окремим інститутам або галузям міжнародного права, регіональним правовим комплексам. Проте **криза** міжнародного права загалом у ХХ ст. простежується тільки в період світових воєн, які привели до руйнування старих систем – інституціональної та міжнародної-правової, і стали поштовхом до виникнення нових міжнародних акторів у світовому масштабі – Ліги Націй, ООН⁴, і формування сучасного міжнародного права.

Саме в цьому полягає основний постулат нашої статті – **криза** як системний стан абсолютної неспроможності міжнародного права виконувати функцію регулювання міжнародних відносин настає винятково в період світових воєн. Наголосимо, що криза системи міжнародної безпеки 2014 р. (як, зрештою,

¹ «... повільність, з якою міжнародне право пристосовується до нових умов, добре відома... Узгодження суверенної волі не терпить метушні». Энтин М. Л. Вызовы времени и новое видение международного, наднационального и внутригосударственного права / М. Л. Энтин // Новые вызовы и международное право. – М., 2010. – С. 30.

² Звісно, зі збільшенням швидкості цих змін в епоху глобалізації та виникнення інформаційного суспільства таке відставання тільки збільшується.

³ Вищий, ніж у внутрішньодержавному праві, вплив політичної складової; проблеми ефективності правозастосування, властиві будь-якому правовому регулятору та ін. На думку Н. Ф. Кислиціної, відставання міжнародного права і його системи від розвитку міжнародних відносин пов'язано також з розділенням міжнародного права на галузі та виникненням автономних (спеціальних) режимів. Див.: Кислицына Н. Ф. Развитие системы международного права на современном этапе : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.10 – международное право ; европейское право / Н. Ф. Кислицына ; М., 2010. – С. 3–4 (23 с.)

⁴ «... Держави не прагнуть створити щось сильне, але життєва необхідність взаємодіяти змушує їх іти на поступки і, врешті-решт, їхні творіння приводять до результатів, які перевершують очікування творців». Кулеба Д. Міжнародні організації та право перехідного періоду / Д. Кулеба // Тези доповідей учасників міжнародної наукової конференції на тему «Міжнародна інституційна система ХХІ століття: роль права в розвитку», 24 вересня 2014 р., Інститут міжнародних відносин Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К. – С. 4 (С. 4–8.)

і в останні десятиліття), глобальна економічна криза 2008 р.¹, криза ООН², як і багато інших криз міжнародних відносин³, аж ніяк не є свідченням кризи всього міжнародного права, а якщо ці явища розглядати через призму міжнародного права, то вони є проявом об'єктивних рис міжнародного права, що відображають його специфічні особливості, визначені існуючими міжнародними відносинами. Як влучно зазначає Д. Кулеба «навіть в умовах системної кризи міжнародні інститути і право є останнім притулком для тих, хто потребує захисту»⁴.

Наголосимо, що світові війни – це саме та нульова точка відліку, точка кризи не тільки універсального міжнародного права, а й універсальної системи міжнародних відносин. Саме ця ситуація певною мірою «обнуляє» існуючі принципи і механізми, у тім числі і міжнародно-правові, і зазвичай приводить до народження нової системи міжнародних відносин і міжнародного права⁵.

У всіх інших випадках виправдане тлумачення кризових явищ у міжнародному праві, зокрема, галузевих, які сьогодні простежуються у праві міжнародної безпеки, міжнародному економічному праві в період фінансово-економічних криз, регіональних – у період збройних конфліктів та гуманітарних катастроф в окремих регіонах – на Близькому Сході, колишній

¹ У своїй статті, присвяченій аналізу глобальної економічної кризи 2008 р., акцентуючи увагу на недоліках міжнародного права, М. Л. Ентін не писав про кризу міжнародного права. Ентін М. Л. Вызовы времени и новое видение международного, наднационального и внутригосударственного права / М. Л. Энтин // Новые вызовы и международное право. М., 2010. – С. 27–43. Кризовий стан сучасного міжнародного права пояснюють також чинниками економічного характеру, оскільки остання глобальна економічна криза з усією очевидністю оголила протиріччя, яке неминуче впливає на долю міжнародного правопорядку загалом, як зазначає О. О. Мережко. Мережко А. А. Кризис современной миросистемы и будущее международного права в XXI веке / А. А. Мережко // Альманах міжнародного права. – 2010. – Вип. 2. – С. 11.

² Мухина А. В. Кризис ООН: основные причины и возможности преодоления / А. В. Мухина // Международное право – International Law. – М: РУДН, 2009. – № 3. – С. 72-87

³ Адже причини їх аж ніяк не правові.

⁴ Кулеба Д. Міжнародні організації та право перехідного періоду / Д. Кулеба // Тези доповідей учасників міжнародної наукової конференції на тему «Міжнародна інституційна система XXI століття: роль права в розвитку», 24 вересня 2014 р., Інститут міжнародних відносин Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К. – С. 5 (С. 4–8.)

⁵ Короткий Т. Р. Генезис міжнародної правосуб'єктності інтеграційних утворень і еволюція міжнародного права / Т. Р. Короткий // Наукові праці Нац. ун-ту «Одеська юридична академія», 2013. – С. 439–440; Саяпин С. Современные вызовы международному праву [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.zakon.kz/4681800-sovremennye-vyzovy-mezhdunarodnomu.html>

Югославії, Руанді, але ніяк кризи універсального міжнародного права як нормативної системи міжнародних відносин.

Проте це не означає, що в міжнародному праві як нормативній системі сьогодні все гаразд. Як зазначає професор В. Н. Денисов, на сучасному етапі міжнародне право переживає суперечливу фазу трансформації. Процеси, які відбуваються у рамках цієї трансформації, призводять до ерозії наявної структури міжнародних відносин і природи самого міжнародного права¹.

Про різний ступінь чинності міжнародного права в періоди стабільності міжнародних відносин та геополітичних революційних змін зазначає професор Р. Мюллерсон, наголошуючи, що «поки пилюка, яка утворилася після розпаду біполярного світу, не осяде і боротьба між конкуруючими баченнями майбутнього світу продовжується, міжнародне право в його найчутливіших галузях не може відігравати свою роль відповідно»².

7. АГРЕСІЯ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА КРИЗА СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Безсумнівно, в контексті обговорення проблематики кризових явищ у міжнародному праві варто наголосити на проблемі агресії РФ проти України, ситуації, у якій певною мірою проявилось безсилля міжнародного права. Агресія РФ проти України, на наш погляд, не свідчення кризи міжнародного права, а факт його грубого порушення, повного нехтування з боку **одного** з його суб'єктів. РФ порушує існуючий міжнародний правопорядок і дії міжнародного співтовариства, спрямовані на його збереження, на недопущення не тільки порушення прав одного із суб'єктів міжнародного права – України, а й на забезпечення стабільності міжнародних відносин і міжнародного порядку загалом. Адже «Україна не тільки бореться за свою територіальну цілісність, але є форпостом існуючого

¹ Денисов В. Н. Входження незалежної держави Україна в систему сучасного міжнародного правопорядку / В. Денисов // Право України. – 2012. – № 3-4. – С. 65.

² Müllerson R. Ukraine: Victim of Geopolitics / R. Müllerson // Chinese Journal of International Law, 2014. – № 13. – P. 2.

світопорядку, порушення якого негативно позначається на багатьох великих державах. Відповідно, всі дії Росії, спрямовані на підірив основоположних принципів міжнародного права, повинні ставати об'єктом найширшої міжнародної уваги»¹. Як уже неодноразово зазначали європейські політики, жодна держава, навіть постійний член Ради Безпеки ООН, як Росія, не може змінювати існуючі кордони в Європі і підіривати міжнародне право, анексуючи в односторонньому порядку Крим². Зокрема, російські офіційні особи підтверджують факт порушення міжнародного права у процесі окупації й анексії Криму, оправдовуючи свої дії «винятковими обставинами»: «Чи допомогла Росія провести цей референдум? Безумовно, допомогла.... Чи можливо вважати ці дії Росії сумнівними з погляду міжнародного права? Припускаю, що можна. Однак не може не наголосити, що вони стали вимушеною і неминучою відповіддю на кричущі неправові дії київської влади, яка здійснила переворот, а також на безпосередню воєнну загрозу безпеці російського населення Криму з боку ісламських радикалів та українських неонацистів. Росія не могла не розцінювати ці загрози як саме воєнні, для яких, як відомо, правові рамки діяльності зовсім не такі, як для мирного часу»³.

Безсумнівно, окупація та анексія Криму, а також агресія РФ на Донбасі створює загрозу всьому міжнародному правопорядку. «Дії путінського режиму проти України – це замах на весь світовий порядок та його основу – міжнародне право»⁴. Проте криза системи міжнародної безпеки, криза права міжнародної безпеки – ще не криза всього міжнародного права, а виклик усім міжнародним інститутам і не в останню чергу

¹ Капитоненко Н. Геополитический тупик Кремля / Н. Капитоненко // «Зеркало недели. Украина» № 27, 8 августа 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.zn.ua/international/geopoliticheskiy-tupik-kremlya-.html>

² «що не може дозволити силою підірвати міжнародне право зсередини». Див.: Штайнмайер осудил позицию Москвы: нельзя ломать международное право [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/power/2014/09/28/995435.html>

³ Зорькин В. Кризис международного права: современный контекст / В. Зорькин // «Российская газета». – Федеральный выпуск № 6408 (136). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/06/19/zorkin-poln.html>

⁴ Гнатовский Н. Диктатор и санкции. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nvua.net/opinion/gnatovskij/Diktator-i-sankcii-7646.html>

міжнародному праву. Саме в **рамках та на основі діючого міжнародного права** повинні бути вирішені ця та інші кризи, як це відбувалося у період Першої холодної війни. Водночас, як і під час «Першої холодної війни», «Друга холодна війна», ознаки якої все виразніше проявляються, може стати джерелом оновлення і зміни міжнародно-правової системи, принаймні, підвищення її ефективності. Тому варто погодитися з професором С. Саяпіним про те, що «події 2014 р. в Україні показали, яким слабким виявилось сучасне міжнародне право – і наскільки гостро воно потребує системного підходу і вдосконалення. «Право координації» – яким є сучасне міжнародне право, – потребує надто багато консультацій і бюрократичних зволікань, а чинний режим санкцій є заслабким, щоб дати відсіч агресору»¹.

Навіть в умовах протистояння двох систем, у період двополярного світу міжнародне право виконувало свою роль регулятора міжнародних відносин і, незважаючи на концептуальні підходи основних світових акторів, прогресивно розвивалося у якісному і кількісному вимірах, у межах і напрямках, окреслених існуючими міжнародними відносинами.

8. РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Заперечення міжнародного права, його ролі і значення в урегулюванні міжнародних відносин, звинувачення у кризі і неефективності знижує авторитет і чинність його норм. Наведемо цитату професора Джеймса Кроуфорда (в перекладі С. Голубка), який у восьмому виданні «Принципів міжнародного права» зазначив: «Класифікація системи як правової не забезпечує її ефективності: розгляньте різні національні правові системи, які більшою чи меншою мірою неупорядковані. Питання полягає у тому, чи мають правила, традиції та інститути цієї системи хоча б якусь значимість у відповідному суспільстві, чи задовольняють вони потреби, і їх застосовують за допомогою визнано правових технік і методів, на відміну

¹ Саяпин С. Патрицид. Преступление против Украины. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/22090.html>

від простих проявів нерегульованої сили»¹. Саме тому важливе визнання всіма суб'єктами міжнародного права його значимості, цінності, що підсилює його ефективність і чинність. «Юридичними зобов'язання роблять не страх покарання (і навіть не його наявність), а саме сприйняття суб'єктами норм як загальнообов'язкових правил. З міжнародним правом відбувається так само»².

В умовах глобального світу (але не глобальної війни) міжнародне право було і залишається **найефективнішим** регулятором міжнародних відносин. Як обґрунтовано зазначає професор В. Н. Денисов, «у міжнародній сфері міжнародне право відіграє роль, яка не може бути замінена іншими засобами.... У нинішньому світі міжнародний правопорядок набув нових ознак, ставши «спільною мовою» держав у міжнародному співтоваристві, без якого сьогодні неможливо не тільки підтримувати мир і безпеку, а й розвивати співробітництво держав в економічній, соціальній та гуманітарній сферах, ефективно здійснювати захист національних інтересів держав»³.

Звісно, основна роль міжнародного права в урегулюванні міжнародних відносин⁴ не може уникнути критичного погляду на відповідність міжнародно-правового регулювання потребам міжнародного співтовариства, особливо з урахуванням динамічних змін у міжнародній системі під впливом глобалізації. На думку І. І. Лукашука, керованість міжнародної системи в умовах глобалізації засвідчує кризовий стан міжнародного

¹ Brownlie's Principles of Public International Law. Oxford University Press, 2012. – P. 11. Цит. по: Голубок С. Несколько слов о международном публичном праве. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.ru/blog/2016/1/12/neskolko_slov_o_mezhdunarodnom_publichnom_prave

² Голубок С. Несколько слов о международном публичном праве. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.ru/blog/2016/1/12/neskolko_slov_o_mezhdunarodnom_publichnom_prave

³ Денисов В. Н. Світовий правопорядок у сфері підтримання миру і безпеки. До 60-річчя ООН / В. Н. Денисов / Правова держава. – К., 2006. – Вип.17. – С. 295-303 (С. 300-301)

⁴ Н. А. Ефремова обґрунтовано зазначає, що саме міжнародне право є одним із соціальних інститутів, які об'єднують світове співтовариство. Ефремова Н. А. Международно-правовые механизмы регулирования экономической интеграции и суверенитет государства : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Ефремова Н. А. – М., 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.disscat.com/content/mezhdunarodno-pravovye-mekhanizmy-regulirovaniya-ekonomicheskoi-integratsii-i-suverenitet-go>

права, що полягає передусім у значній невідповідності між правотворчістю і правореалізацією¹. Саме правореалізація є найслабкішим місцем міжнародного права, причини якої полягають в інституціональному компоненті.

Тому в умовах кризи системи міжнародної безпеки основним шляхом підвищення ефективності міжнародної безпеки є зміни не в нормативному компоненті міжнародно-правової системи, а в її інституційному компоненті. З огляду на це проаналізуємо три аспекти.

По-перше, варто зазначити про роль держави як основного суб'єкта міжнародного права і гаранта його дотримання. Сучасне міжнародне право в традиційному розумінні – це продукт епохи інтернаціоналізації ХХ ст. Суб'єктами інтернаціоналізації були здебільшого суверенні держави. Тому основа сучасного міжнародного права – концепція суверенітету. Це константа сучасного міжнародного світового устрою, яка, однак, зазнала певних змін. Ми визнаємо важливість і значення конкретної суверенної держави² як гаранта забезпечення прав і свобод та міжнародного права. Проте головну роль в умовах глобалізації вже відіграє не конкретна держава, а міжнародне співтовариство як єдине ціле, як єдиний суб'єкт, який охоплює сукупність суверенних держав³.

¹ Лукашук И. И. Глобализация и государство / И. И. Лукашук // Журнал российского права, 2001. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.skrypnik.kharkov.ua/Umor/1/1kniga49.htm>

² Негативні наслідки руйнування державності та виникнення «псевдодержав», «невизнаних утворень», їхня загроза дотриманню прав і свобод людини, регіональної та глобальної безпеки добре відома. Див. Короткий Т. Р. Статус сепаратистських утворень «ДНР» і «ЛНР» у міжнародних відносинах і міжнародному праві / Т. Р. Короткий, Е. А. Плешко, Н. В. Хендель // Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. – К.: К.І.С., 2014. – С. 734-743.

Як зазначає Н. А. Цивадзе, проблема невизнаних держав стає викликом для держав і загалом для всього світового співтовариства. Цивадзе Н. А. О развитии принципа самоопределения в международном праве / Н. А. Цивадзе // Новые вызовы и международное право / отв. ред. А. Г. Лисицын-Светланов ; Ин-т гос. и права РАН. – М., 2010. – С. 175.

³ Нгуен Куок Динь. Книга друга «Міжнародне публічне право» назвав «Міжнародне співтовариство», перший пункт якої носить найменування: «Міжнародне співтовариство – суб'єкт міжнародного права». Нгуен Куок Динь. Международное публичное право: В 2-т. / Нгуен Куок Динь, Патрик Дайе, Алэн Пелле. – К., 2000. – Т. 1; Кн. 1. – С. 245 (440 с.) Див. також: Мережко А. А. Психологическая теория международного права (публичного и частного). О.: Фенікс, 2012. – С. 109, (244 с.); Короткий Т. Р. Перспективы международной правосубъектности человечества / Т. Р. Короткий // Укр. ежегод. междунар. права. 2009. – К.: Фенікс, 2014. – С. 34-69.

Незважаючи на спроби знизити значення держави в міжнародно-правовій системі, обмежити вплив суверенітету, можна констатувати, що саме держава як суверенний суб'єкт є визначальним актором, гарантом ефективності міжнародного права, а **постсучасне** міжнародне право має забезпечити і підсилити механізми збереження державності, бути державноцентричним¹. Отже, саме держава є основним осередком міжнародної спільноти і забезпечує його існування і функціонування. Тому має рацію С. Саяпін, пропонуючи зачислити до міжнародних злочинів «патріцид» – знищення державності, найяскравішим прикладом якого є спроба знищення державності України². Саме на прикладі України простежується тісний зв'язок між зміцненням державності та захисту прав людини як взаємопов'язаних і невіддільних явищ, і постсучасне міжнародне право повинно бути двоєдиним – забезпечення непоорушності держави і дотримання прав людини.

По-друге, ми вважаємо, що є значний потенціал в інтеграційних утвореннях як певній гарантії дотримання міжнародного права. Це порівняно нові актори міжнародних відносин, значення яких у майбутньому буде зростати. В умовах агресії РФ проти України роль ЄС як «колективного» суб'єкта не була досить ефективною, але «очищення» й «оновлення», яке відбувається в період явної загрози, не може не стосуватися не тільки глобальних міжнародно-правових інструментів забезпечення міжнародної безпеки, а й ролі ЄС у цих процесах як суб'єкта міжнародного права і його внутрішніх механізмах щодо вироблення відповіді на загрозу стабільності міжнародного правопорядку.

На нашу думку, взаємозв'язок між класичним міжнародним правом і наднаціональним правом визначають класичним філософським принципом єдності і боротьби протилежностей, результат якого – формування *Jus inter civilisatione*, який регулює відносини між інтеграційними утвореннями та інтегра-

¹ Професор С. Саяпін зазначає, що «Державність – абсолютна цінність для будь-якої держави, як так гостро потребує посилення міжнародно-правового захисту». Див.: Саяпін С. Патріцид. Преступлення против Украины. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/22090.html>

² Там само.

ційними правовими системами на основі загальних принципів міжнародного права¹.

По-третє, криза системи міжнародної безпеки вже вкотре показала нездатність адекватно реагувати на кризові ситуації РБ ООН². Прем'єр-міністр Туреччини Р. Т. Ердоган заявляв про необхідність зміни формату РБ ООН³, а Польща пропонує реформувати РБ ООН. Це не перші і й не останні заклики щодо реформування системи РБ ООН. Проте потрібно розуміти, що в сучасних умовах можливість такої реформи вкрай незначна через систему противаг, закладених у Думбартон-Оксі, які стали нині перешкодою для ухвалення рішень і зміни системи РБ ООН.

Ми не підтримуємо думки про визнання цього механізму непотрібним – саме він суттєво забезпечив стабільність світоустрою протягом більш як сімдесяти років, проте питання про необхідність його реформи беззаперечне. Інша справа, наявність узгодженої волі постійних членів РБ ООН, особливо в умовах політичної конфронтації.

Світова криза, яку ми зараз переживаємо, зумовлює наявність добре інтегрованих глобальних інститутів, які можуть реагувати на потреби громадянського суспільства для підвищення ролі та ефективності⁴. Кожна світова криза, яка приводить до зміни засад функціонування міжнародної системи, зумовлює нову, сильнішу форму організаційного та правового регулювання⁵.

¹ Короткий Т. Р. От «Jus inter gentes» к «Jus inter civilisatione» / Т. Р. Короткий // Альманах междунар. права / ред. кол.: С. В. Кивалов (гл. ред.) [и др.]. – О. : Фенікс, 2010. – С. 138-151; Korotkiy T. R. The Inter-Civilizational Nature of International Law in the Twenty-First Century / T. R. Korotkiy // Journal of Comparative Law. – Wildy, Simmonds & Hill Publishing, 2015. – Volume Ten, Issue One. – P. 263-279.

² Д. Кулеба зазначив, що «... організації безпорадні перед викликом системи, якщо його кидає один зі стовпів.» Кулеба Д. Міжнародні організації та право перехідного періоду / Д. Кулеба // Тези доповідей учасників міжнародної наукової конференції на тему «Міжнародна інституційна система XXI століття: роль права в розвитку», 24 вересня 2014 р., Інститут міжнародних відносин Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К. – С. 5 (С. 4–8.).

³ Геополитические противоречия в современном мире и международное право [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newtimes.az/ru/views/1179/>

⁴ Domingo R. The Crisis of International Law / R. Domingo // Vanderbilt Journal of Transnational Law. – Vol. 42. – 2009 – P. 1564 (P. 1543-1593.)

⁵ Кулеба Д. Міжнародні організації та право перехідного періоду / Д. Кулеба // Тези

Тому, на нашу думку, варто зробити зміни в головних органах ООН не шляхом їхньої внутрішньої реформи, а створенням нового органу, філософія якого збігатиметься з основоположною ідеєю Статуту ООН: «ми, народи Об'єднаних Націй...» і розвитком міжнародних відносин та інституцій у ХХ ст. Ідеться про створення Світового парламенту, який зможе цілком природно і безконфліктно співпрацювати з існуючою системою ООН. Під час роботи Світовий парламент буде завоювати авторитет і, можливо, розширювати повноваження.

Ці зміни, що відбуваються, або прогнозовані, свідчать про якісні та кількісні зміни в міжнародному праві, зокрема сучасному. Ми сподіваємося, що йтиметься саме про еволюційні зміни, зумовлені не світовою війною, а її загрозою, зміни не сутності, а механізмів та інструментів реалізації міжнародно-правових імперативів, зміст яких має гуманістичний і прогресивний характер.

Зазначені пропозиції, на наш погляд, відповідають тенденціям розвитку двох напрямів міжнародно-правового регулювання, які передбачив Вольфганг Фрідман¹ – співіснування і співробітництва, які відображають як класичну форму міждержавних відносин, так і формування світового співтовариства, у якому не лише і не стільки держави, а також індивіди з їхніми правами інші організації, у тім числі наднаціональні, були впливовими акторами міжнародно-правових відносин.

З огляду на це наведемо цитату зі статті Р. Мюллерсона, який констатує, що «Москва не Пекін, і що Росія не вимірює час віками»². Отже, спроба підірвати існуючу систему міжнародних і міжнародно-правових відносин – це бумеранг, який перетворює недбайливого мисливця, який нехтує правилами і помилками минулого, у жертву миттєвих амбіцій та інтересів.

доповідей учасників міжнародної наукової конференції на тему «Міжнародна інституційна система ХХІ століття: роль права в розвитку», 24 вересня 2014 р., Інститут міжнародних відносин Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, К. – С. 6 (С. 4–8.)

¹ Friedmann W. The Changing Structure of International Law, 1964. Цит.: Müllerson R. Ukraine: Victim of Geopolitics / R. Müllerson // Chinese Journal of International Law, 2014. – № 13. – P. 13.

² Müllerson R. Ukraine: Victim of Geopolitics / R. Müllerson // Chinese Journal of International Law, 2014. – № 13. – P. 11.